
<https://doi.org/10.15407/fd2021.03.064>
УДК 172.12

Сергій ПРОЛЕЄВ, доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу філософії культури, етики і естетики
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01601, Київ, вул. Трьохсвятительська
uffon@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0890-1239>

СОЦІАЛЬНА ДРАМА НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті аналізується проблема розвитку України за доби незалежності та здійснюється зіставлення способу організації соціальної дійсності в сучасній Україні та в радянський період. Головним регулятивним чинником життя радянського суспільства був принцип панування. Україна успадкувала цей принцип панування і зберігає його чільну роль у чинному нині соціальному ладі. Автор аналізує його різноманітні вияви, що задають структуру української соціальності, зокрема зростання чиновницького класу та бюрократичний тиск на всі сфери та ланки життя. Засилля бюрократії містить латентне насильство, живить корупцію та мінімізує соціальну динаміку. Також ідеться про феномен владної ренти, що втілюється у своєрідній «приватизації держави». Ще одним універсальним ефектом принципу панування є подвоєння соціальної дійсності на позірну та приховану. Позірна дійсність перетворюється на простір існування пересічних громадян та здійснення легальних процедур, тоді як прихована містить нерегламентовану жодною легальною нормативністю систему реальної циркуляції влади, а відтак і керування всіма рухами соціального тіла. Системну роль у прихованій соціальності відіграють кліки — неформальні угруповання впливових осіб, що реально контролюють перебіг справ. Наслідком принципу панування є пасивність та маргіналізація українського громадянина, пов'язані з дефектом політичної участі. Втіленням цієї не-участі у владі стають такі форми свідомості, як сподівання, вподобання та зневіра. Отже, на сьогодні незалежність є не даністю, а шансом, який ще треба зреалізувати. Шлях до цього пролягає через відновлення ролі народу як суверена влади та розвиток відмінних від принципу панування регулятивних чинників соціальності.

Ключові слова: незалежність, принцип панування, владна рента, подвоєння соціальності, політична культура, громадянин.

Ювілей поважної історичної події природним чином передбачає висловлювання в жанрі панегірика. Але нинішнє свято української державної незалежності в наявних реаліях спонукає радше до міркувань в жанрі філософсько-політичного памфлету. Лише один красномовний покажчик: країна, що має унікальні ресурси й усі можливості належати до найбагатших у

Цитування: Пролеєв, С. (2021). Соціальна драма незалежності. *Філософська думка*, 3, 64—78.
<https://doi.org/10.15407/fd2021.03.064>

Європі, на сьогодні є найбільш бідною (нижчий рівень хіба що в Молдові). Ситуація є ще гострішою з огляду на те, що більша частина багатства сконцентрована в руках невеликої верстви, тоді як більшість населення перебуває на межі виживання. Цей ганебний результат означає вирок суспільному ладу, що формувався 30 років і нині існує в країні.

Чому так сталося? Дія яких сил та процесів призвела до перетворення України на соціально-економічного аутсайдера? Яким чином цілий історичний період виявився фактично згайним, і які перспективи розвитку має українське суспільство? Спробуємо дати відповідь на порушені питання.

Тяглість з радянським минулим

Початок історії незалежної України збігся з крахом СРСР та біполярного світу. Власне оголошення Україною незалежності і стало потужним чинником кінця історії Радянського Союзу. Разом із тим історія радянських життєвих та соціальних форм аж ніяк не завершилася у грудні 1991 року. Навпаки, й до сьогодні «радянськість» чи то «советськість» в її розмаїтих виявах продовжує бути впливовим чинником української дійсності. Вже однієї цієї констатації вистачило б, щоб підважити всі уявлення про цілком незалежну Україну та її досягнення. Відсутність справжньої динаміки розвитку та розбудови дієвих засад власного буття (а саме в цьому полягає вирішальний історичний ефект незалежності) красномовно уявлюється крізь численні релікти радянщини, яких безліч в сучасній Україні.

І було б ще менше з тим, коли б ішлося справді про релікти, пережитки радянського минулого — такі собі фосилії в новому соціальному тілі. Та ситуація значно драматичніша. Радянські за походженням соціальні форми, ментальні настанови, способи дії, цінності продовжують органічно жити в сучасній дійсності, хіба що видозмінені під новітні контексти існування. Але ця мімікрія не має вводити в оману. Логіка дій, форми стосунків та реакцій залишаються присутніми тими самими в переважній своїй частині. І ще дві примітні особливості: по-перше, відбувається відтворення радянських суспільних форм, їх відчутний вплив на нові покоління, які їх ретранслюють, навіть не усвідомлюючи генеалогії тих сенсів чи звичок, яким вони надають перевагу; по-друге, радянські за походженням патерни поведінки не залишаються тими самими, а відчутно деградують.

Україна вкрай повільно рухалась від свого радянського минулого. Варто нагадати, що навіть конституцію — Основний Закон! — незалежної держави було ухвалено аж за п'ять років після оголошення незалежності, у 1996-му. Так само комуністична партія в парламенті зберігала найбільшу фракцію впродовж десяти років, і лише на виборах 2002 року поступилася «Нашій Україні» (що, втім, не змінило принципово конфігурації парламенту, де традиційно домінує «партія влади», пов'язана з очільником держави).

Однак обмежувати зміст зв'язку сучасної України з її історичним минулим лише схопленням тих чи тих впливів, тяглості окремих форм чи певних

показників, є вочевидь недостатнім. Важливіше те, що українське суспільство зберігає відчутну спадковість з основними регулятивними чинниками соціальної дійсності, які визначали радянську реальність. Звісно, не йдеться про роль комуністичної ідеології, планову економіку чи збори трудових колективів. В архітектурі радянської соціальності від початку домінував чинник панування та насильства. Сам прихід більшовиків до влади, відверто протилежний засадничим положенням марксистської теорії розбудови соціалізму, був започаткуванням цього головного регулятивного принципу нового — ще не виниклого, але очікуваного — суспільства.

Заперечуючи меншовикові Суханову, який апелював до марксистського принципу, за яким соціальні революції та перехід до нового ладу відбуваються лише на підставі відповідного розвитку продуктивних сил, Ленін у відомій статті «Про нашу революцію» писав: «Почати спочатку з завоювання революційним шляхом передумов для цього певного рівня [цивілізованості], а потім вже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити наздоганяти інші народи» [Ленін, 1970: с. 381]. Цим головний будівничий країни Рад не просто виправдовував теоретично сумнівне захоплення влади більшовиками, а висував особливий принцип розвитку суспільства, в підґрунті якого лежало цілеспрямоване насильницьке перетворення дійсності. Характерно, що цей примат беззастережного панування (яке, природно, мало спиратися на тотальне насильство) лідер більшовиків пов'язує із завданням «завоювання для себе не зовсім звичайних умов для подальшого зростання цивілізації» [Ленін, 1970: с. 380]. Отже, метою революції є «подальше зростання цивілізації»! Цю думку в короткій статті він знову повторює, підкреслюючи цим її принциповий характер: «Повна безвихідність становища, удесятеривши сили робітників і селян, відкрила нам можливість іншого переходу до створення основних передумов цивілізації, ніж у всіх інших західноєвропейських державах» [Ленін, 1970: с. 380]. Цим ленінським думкам втручає Бухарін вже наприкінці 1920-х: «Пролетарський примус у всіх своїх формах, починаючи від розстрілів і закінчуючи трудовою повинністю, є, хоч як це парадоксально звучить, методом вироблення комуністичного людства з людського матеріалу капіталістичної епохи» [Бухарін, 1990: с. 198].

Ці звернення до ідей фундаторів тоталітарного ладу можуть видаватися дивними й недоречними в контексті міркувань про проблеми розвитку сучасної України. Однак не забуваймо, що незалежна Україна вийшла саме з «шинелі» радянського ладу та способу життя. Незаперечно, що з неї вона вийшла, але як далеко від неї пішла? І знов-таки якісь аналогії можуть здатися штучними та безпідставними. Де характерні для тоталітарної дійсності масові репресії? Суворі ідеологічні приписи? Покарання за вільнодумство? Збентежені запитання можна множити й множити. Звісно, жодним чином не йдеться про тоталітарний характер сучасної української дійсності. Навіть значно авторитарніший та репресивніший путінський режим у нинішній

Росії нема підстав асоціювати с тоталітаризмом. Це про інше, а саме про значення влади та панування в організації соціальної дійсності.

Радянська система не просто ґрунтувалася на владі комуністичної партії та марксистсько-ленінської ідеології. Ще вагомішою є та обставина, що влада, розпорядження та приписи, застосування сили та зрештою масштабне нещадне насильство були головними способами існування та звичаєними формами життя за радянської доби. За допомоги цих важелів вирішувалися всі справи, здійснювалися економічні та соціальні проекти, розв'язувалися безліч великих і малих питань, що утворювали тканину радянської повсякденності. Можна сказати, що влада та насильство були тим киснем, який живив всі клітини велетенського соціального тіла. Визначальна роль владних диспозицій, примат вимог, повсюдне застосування сили в її розмаїтих виявах (приписи, покарання, змушення до покори тощо) — загалом різноманітні застосування влади для забезпечення життєдіяльності суспільства — назовемо все це принципом панування. Він означає роль влади та сили як головного регулятиву всього, що відбувається в соціальній реальності.

У цьому плані українське життя й дотепер зберігає тяглість з радянським минулим. Головно не в окремих виявах чи реліктах радянського штибу простежується вплив попереднього соціально-політичного ладу, а в домінуванні принципу панування в системі життєдіяльності сучасної України. Користуючись термінологією авторитетних сучасних дослідників інституційної теорії, можна сказати, що цей принцип ознаменував шлях використання екстрактивних, а не інклюзивних інститутів в історії незалежної України [Аджемоглу, 2015: с. 607–611]. Просто кажучи, відбувалося відтворення та переналаштування чинної системи відповідно до нових умов, її своєрідна капсуляція, а не створення інститутів, норм, форм дії, які були б автентичними можливостям розвитку і створювали оптимальний режим їх використання. Принцип панування залишився визначальним щодо впорядкування всього поля соціальних інтеракцій в українській дійсності (з неминучою проекцією цього принципу і на приватну сферу). Це призвело до виродження соціальності, надання їй одновимірного характеру і різкого зниження потенціалу розвитку суспільства, руйнації евристичності мислення та загалом притлумлення відкритості життєвих форм. Принагідно зазначимо (у світлі євроінтеграційних прагнень України): ніщо більш наочно не засвідчує віддаленість української дійсності від європейського формату життєдіяльності, ніж домінування принципу панування.

Принцип панування та владна рента

Характерною особливістю Європи є плюралізм регулятивних принципів, яким підпорядковується суспільна дійсність, дискурсивні практики та все розмаїття інтеракцій. Ідеться, зокрема, про такі засадничі регулятиви, як принцип автономії розуму та раціональності, принцип права та невіддільних прав, принцип (приватної) власності тощо. У їхньому потужному контексті

і принцип панування суттєво трансформується, перетворюючись на принцип влади (і передусім — політично зорганізованої влади у публічній царині). Натомість в Україні всі інші регулятивні принципи перебувають, по суті, у зародковому стані і є цілком маргіналізованими; про їх існування саме як регулятивних принципів (надто таких, що мали б для суспільної діяльності всезагальний характер) можна казати хіба що в умовний спосіб.

Принцип панування означає, що система стосунків, механізми вироблення рішень, процес урядування, статуси, визнання і зрештою весь перебіг справ підпорядковуються визначальним чином диспозиціям владарування. Диспозиції панування—підлеглисть, розпорядник—виконавець стають універсальною призмою, крізь яку переломлюються всі стосунки, рішення, сенси, прагнення та дії. Одним із наслідків цього є надзвичайна потуга різноманітних регламентацій, яким далеко за межами не лише доречності, а й просто здорового глузду підпорядковується будь-яка ситуація чи спосіб дії. Деперсоналізоване панування регламентацій має природний корелят у надзвичайно численній, корумпованій та шкідливій бюрократії. Власне, йдеться про взаємообернені величини: множення регламентацій посилює чиновницький клас та призводить до його зростання, а чиновницький клас, дедалі зростаючи, примножує розмаїття та вплив регламентацій. Одна потуга живить іншу.

Звісно, сполучений з принципом панування примат сили виявляє себе не в масових репресіях. Але коли чиновник вимагає у бізнесмена хабаря за відповідні рішення, які є його посадовим обов'язком (чи навпаки, за невтручання у його справи), цим чиниться справжнє насильство. Таким самим насильством є практика корисливого, «замовного» судочинства, яка не має нічого спільного з дієвістю права й вочевидь протилежна їй. Не менш відвертим насильством є дії правоохоронних органів — СБУ, поліції, прокуратури — які фактично здійснюють державний рекет стосовно як бізнесів, так і незалежних організацій чи дієвців, що переступають інтереси можновладців.

На службу утримувачам влади поставлений весь величезний, абсолютний не сумірний зі своїми прямими функціями державний апарат. Саме його існування в таких масштабах є бюрократичним тиском на українське суспільство. Чиновництво, чисельність якого за добу незалежності зросло у шість разів (і то порівняно з «забюрократизованою радянською системою!»), стало єдиною соціальною групою, що впродовж останніх тридцяти років успішно примножувало свої лави (слово «прогресувало» використовувати тут якось недоречно). Показово, що чиновництво зростає не лише кількісно. Шалені легальні зарплати керівних менеджерів великих державних корпорацій (як-от «Укрзалізниця» чи «Укрпошта») — на тлі незмінно низької ефективності цих корпорацій — є прямим знущанням над українським громадянином. Це єдиний сумнівний рекорд, яким здатна похвалитися недолуга й відчужена від народу українська держава. Показово, що перетворен-

ня пострадянської дійсності у Грузії спиралися на рішучу дебюрократизацію: «Вирішальною частиною реформи стало радикальне скорочення держапарату» [Буракова, 2012: с. 49], який загалом зменшився приблизно у три рази [Буракова, 2012: сс. 49–55]. Але важливою у цій справі є комплексність дій: «Саме удар одразу за всіма напрямками під час реформування держуправління (і кадрова чистка, і перегляд принципів роботи, і зміна планування бюджету) дав змогу домогтися реальних результатів. Сама собою дебюрократизація майже не має сенсу. Без усебічного підживлення іншими реформами все дуже швидко (а в держапараті особливо) вертається на круги своя» [Буракова, 2012: с. 57].

Визначальна роль принципу панування в українській соціальності набула потужного оприявлення у феномені владної ренти. Остання означає використання свого службового становища як засобу отримання доходів, задоволення власних корисливих інтересів і збагачення. Владна рента є надзвичайно поширеним у країні явищем. Вона присутня не лише на вищих адміністративних щаблях. Будь-яка ситуація, коли використовується службове становище та виконання своїх функціональних обов'язків з метою отримання зиску, підпадає під це поняття. Навіть коли дрібний клерк оформлює елементарну довідку чи надає інформацію, отримуючи від вдячного клієнта якусь шоколадку, це вже посутньо демонструє механізм владної ренти.

Звісно, найбільших, разюче грандіозних масштабів владна рента досягає на вищих щаблях державної влади. Її ефект настільки потужний і системний, що дає підстави багатьом експертам казати про «приватизовану державу». Сама логіка багатьох державних призначень (які також відбуваються часто в цілком корупційний спосіб і вартують претендентам величезних сум) вже передбачає сприйняття державної посади як «дохідного місця». Реальна статистика відсутня, але є підстави вважати, що більшість українських великих статків сформувалися за допомоги владної ренти. Інстанція влади настирливо вбудовує себе у структуру будь-якої ситуації, закладаючи в неї абсолютно надлишкові дозвільні, контролювальні та звітні функції — з єдиною метою створити можливості для державного службовця отримати владну ренту, той чи той зиск. Держава та її функції стали головним інструментом збагачення в Україні. Це стосується й найбільших статків так званих олігархів, які начебто через величезні масштаби своїх бізнесів цілком автономні від держави. Однак аналіз їхньої діяльності виявляє протилежне — самі ці величезні бізнес-потуги мають за джерело живлення ті чи ті державні преференції. Чимало випадків, коли під їхні бізнес-інтереси навіть вибудовується законодавство — тобто державні інституції перетворюються на обслугову олігархічного капіталу. Власне, й саме поняття олігарха означає не надзвичайно багату особу з мільярдними статками, а *зрощення бізнесу із владою*. В цьому сенсі олігарх — не людина, а паразитарний соціальний інститут існування та зростання капіталу через використання державних функцій та установ і, водночас, перетворення держави загалом на

інструмент забезпечення для олігархічних капіталів найсприятливіших умов існування та безпеки.

Подвоєння дійсності: прихована соціальність

Механізм роботи принципу панування буде неповним без урахування злоякісного розшарування соціальної дійсності. Соціальна дійсність України — як і будь-якого суспільства, в якому регулятивна функція монополізована принципом панування — має подвійний, амбівалентний характер. Є своєрідна позірна соціальність — та, що легалізована системою законодавства, до якої апелюють і в якій, за визначенням, відбувається життя людей (себто громадян даної держави). Це, так би мовити, дійсність відкритого доступу. Офіційно вона тільки єдиною й існує й іншої просто немає. І саме в цій дійсності набуває справжнього шаленства вся потуга регламентацій та бюрократичний тиск чиновництва. Однак поруч з цією видимою дійсністю існує паралельна реальність — прихована соціальність. Вона є простором перебування тих, хто панує, в якому перебіг справ, ухвалення рішень, мотиви тощо радикально відрізняються від позірної соціальності. І, що найгірше, саме ця прихована соціальність є цілковито визначальною щодо профанного світу позірної соціальності. Дещо спрощуючи, можна сказати, що перший світ призначений для тих, над ким панують, а другий — для можновладців: тих, хто є реальним утримувачем влади.

Відтак рушійними силами суспільства і справжнім механізмом соціальної динаміки виступають не дії в позірному просторі, а різноманітні угоди та зговори («договірняки»), диспозиції інтересів, особисті та колективні егоїзми можновладців (утримувачів влади). Вони й інспірують відповідні дії та рішення офіційних державних інститутів, системи судочинства, парламенту, мас-медіа, органів місцевого самоврядування тощо. Яскравим прикладом розшарування на позірну і приховану соціальність є діяльність українського парламенту — Верховної Ради. Першу з них складають події, які відбуваються під символічно прозорим куполом зали засідань народних депутатів. Їх знімає телебачення, транслює радіо, процес обговорення та голосування щодо законів може бачити кожен охочий. Але все це — лише демонстраційний стенд українського політичного театру, головна дія якого відбувається за кулісами. Саме там, у невидимому для стороннього глядача прихованому просторі, відбуваються ті «договірняки», «заохочення» потрібних депутатів, задоволення корисливих інтересів, результати яких лише легалізує голосування депутатів у залі засідань. Є чимало й інших прикладів амбівалентної соціальності в діяльності народних обранців — додаткові виплати «в конвертах» окрім депутатської зарплати, отримання чималих бонусів з парламентського бюджету на цілком непрозорих підставах, інші преференції.

Приклад Верховної Ради наведений тут лише тому, що вона символічно представляє все громадянство, є органом народного представництва. В особі Верховної Ради під прозорим куполом символічно зібрався, засідає та ви-

рішує свою долю український народ. І, відповідно, всі закулісні обряди підкреслюють пасивну роль народу у розпорядженні власною долею, якою, натомість, вправно опікуються у своїх корисливих інтересах приховані (але добре відомі) «господарі життя».

Ця патологічна, ганебна і цілком недієздатна структура впорядкування соціальної дійсності насправді добре відома всім українцям. Відома не з викривальних журналістських матеріалів чи наукових досліджень, а з власного прикрого соціального досвіду. Ця стаття нічого не додає щодо фактів соціальної системи. Вона має на меті лише концептуалізувати відомі соціальні реалії, вказати на їхню генеалогію та деструктивний ефект щодо розвитку суспільства. Завдяки домінуванню принципу панування з його наслідками (серед яких одним із найбільш деструктивних та злорякисних є подвоєння соціальності на позірну та приховану) українське суспільство опинилося в ситуації застиглого транзиту. Насправді ми не віддаємо собі звіту, який то величезний історичний період — 30 років! Які величезні перетворення та зміни відбувалися в інших країнах за такий термін, і відповідних прикладів аж ніяк не бракує. Наприклад, залізниці США на 1840 рік мали довжину менш як 3000 миль, а через двадцять років вдесятеро більше — понад 30 000 миль (це більше за довжину екватора), а на початок XX століття — ще майже вдесятеро (це при тому, що фінансування залізниць з бюджету було заборонено законом) [Железнодорожный транспорт, s.a.]. Для порівняння: вся сучасна мережа українських залізниць становить близько 14 000 миль; тобто всю таку мережу американці у XIX столітті збудували за 10 років (коли населення США сягало від 17 до 31 млн).

Однією з характерних прикмет принципу панування є феномен клік та контроль з їхнього боку над різноманітними ділянками суспільного життя — від парламенту та міністерств до судів, лікарень, наукових установ. Кліка є неформальним утворенням, яке об'єднує коло певних осіб (способи відбору яких можуть бути розмаїтими, але спільним знаменником завжди є утворення «свого» центру влади), котрі на засадах вироблених у своєму колі консенсусів вирішує справи, які офіційно підлягають повноваженням інших органів та інстанцій і передбачають інакший легальний порядок ухвалення рішень. Інколи такі кліки не зовсім точно іменують «мафіями», «мафіозними утвореннями». Неточність полягає в тому, що учасники клік зазвичай не мають нічого спільного з кримінальними колами (якщо не зважати на те, що саме їхнє існування та їхній спосіб дії є по суті кримінальними як підміна встановленого законом порядку ведення справ). Неточність також у тому, що мафії властиве зрощення кримінальних угруповань з органами влади. Натомість кліки самі складаються з цілком офіційних осіб, які законно обіймають свої посади, але спосіб дії їх є цілком корисливим і генерує тільки контроль над певною ділянкою життя, а не правдиві імпульси її розвитку.

Інакше кажучи, існування та діяльність клік переводить режим існування будь-якої ситуації з режиму «інтересів справи» (військової, наукової,

політичної, економічної тощо) в режим прихованого панування групи осіб (які утворюють кліку). Відтак перебіг справ у відповідній сфері деформується, як у кривому дзеркалі. В діях та рішеннях переважають не компетентність, користь справи, ефективність, перспективи розвитку, спільне благо тощо, а суто владний інтерес кліки. Ця логіка спрацьовує незалежно від того, хто саме і в якій сфері утворює кліку — політики, генерали, академіки, судді чи чиновники.

«Свої» та ефект пасивного «передоручення»

Одним із фатальних наслідків принципу панування є руйнація соціальних ліфтів. Не успішність у виконанні справи, обдарованість, компетентність тощо визначають становище особи, а її залучення до кола «своїх», себто учасників та розпорядників влади. Виразна картина кадрових рішень за каденції чинного президента дає наочне підтвердження того. Кумівство викликало справедливі нарікання за часів Порошенка, але за президентства Зеленського набуло взагалі гротескних масштабів. Принцип компетентності у призначеннях взагалі забуто. Всі значущі посади посідають «знайомці» президента та його оточення. І це по тому, як критику кумівства Зеленський зробив ледь не основою своєї президентської кампанії! Цинізм та безвідповідальність українських політиків не знає меж. У ролі тих, кого вони «зробили», в черговий раз опинилися українські громадяни, зрештою весь народ.

Водночас ця ситуація демонструє вкрай низький рівень політичної культури українського громадянина. Виборці на останніх президентських перегонях цілком правильно відмовили у довірі наявному політикуму і зробили ставку на позасистемного кандидата. Цей рефлекс можна тільки вітати, він засвідчує свідому недовіру до того системного зловживання владою, яке у країні безсоромно іменується державним урядуванням. Однак разом із тим, серед позасистемних кандидатів обрано найменш готового до ролі глави держави, але водночас найбільш відомого та популярного в масах. Проста думка, що популярність коміка (чужого не лише політики — це ще можна було б сприймати як певний позитив, — а й взагалі серйозної світоглядної позиції) є радше застереженням щодо посади президента, ніж сприяє їй, в головах виборців «не включалася».

Однак що сталося, то сталося. Важче зрозуміти інше: чому, коли дії новообраного президента вочевидь (а інколи просто брутально) не відповідають заявленим гаслам та обіцянкам, чимало виборців вперто залишаються лояльними до нього. Можна зрозуміти ірраціональність любові та прихильності в особистісних стосунках, але ж президент — це не твій родич, чоловік, брат, друг, навіть не сусід. У стосунку до нього особисте вподобання аж ніяк не може бути підставою суджень. Підставою ставлення до державного діяча має бути цілком раціональний вердикт щодо ефекту його політичних дій та, щонайменше, відповідності цих дій заявленій програмі та виборчим обіцянкам. Наприклад, мені дуже подобався талановитий комік Зеленський. Але якби я навіть був

його найпалкішим прихильником на час виборчої кампанії (щоправда це важко щодо кандидата, який вперто уникав заявити бодай якусь позитивну політичну програму), то на сьогодні давно перестав би бути таким через повну невідповідність заявлених кандидатом-Зеленським гасел діям Зеленського-президента. Між тим, велика частина «зеленого» електорату наче не помічає цієї кричущої невідповідності й залишається прихильною до правлячої команди. От цікаво чому? Що приваблює цих, по суті, обманутих людей?

Питання риторичні, й відповіді на них добре відомі. Вони стосуються не лише «зеленого» електорату, а й українського виборця — його політичної культури — взагалі. Зазвичай в апеляціях щодо низької політичної культури переважають мотиви низької освіченості чи просто невігластва. Справді, інтелектуальна виучка та здатність до раціонального судження не є сильною стороною українського загалу. Втім, разом із тим ми маємо країну з порівняно високим рівнем освіченості. Головною вадою в нашому випадку все ж таки є не дефекти мислення, а *дефекти політичної участі*. Як показують соціологічні опитування, респонденти «незмінно зазначали, що право на безпеку та право на доступ до правосуддя є найважливішими з прав людини» [Від «воєн пам'яті», 2020: с. 9]. Їм надавали перевагу «майже вдвічі частіше, ніж коли йшлося про релігійні та мовні права. Такі результати схилиють до думки, що фокус на особистій безпеці людини має потужний потенціал для об'єднання різних сегментів українського суспільства» [Від «воєн пам'яті», 2020: с. 9]. Це свідчить про цілком конструктивні та консолідовані ціннісні орієнтації українських громадян. Але настанови свідомості не конвертуються автоматично в реальні дії із забезпечення своїх прав.

Український громадянин не відчуває себе учасником влади і практично нічого не робить, щоб змінити цей прикрий стан. Звісно, злякисна українська держава подбала про відсутність дієвих механізмів участі громадян у владі, перетворивши суверенітет народу — чільний принцип організації державної влади у країні — на порожню декларацію. Однак і сам український громадянин надто покійно і беззастережно прийняв цю вихолощену політичну роль. Він існує майже виключно в опції виборця. Легітимувавши при владі чергового(-их) персонажа(-ів) з корпорації можновладців, він вважає свою політичну місію виконаною і всю свою насагу переносить у *сподівання*. Це взагалі переважна роль українського громадянина — сподіватися на доброякісні (коли ж? коли нарешті?) дії можновладців.

Сподівання — головна характеристика української масової політичної культури. Вони цілком закономірно кореспондують з реальною не-участю у політиці та державному урядуванні. Виборці передовіряють свою волю і свою долю можновладцям, існуючи в режимі сподівань на їхню продуктивну і спрямовану на спільне благо волю. Чим менше виборець є реальним учасником політики, тим більш потужними є його сподівання. Чи треба додавати, що вони постійно залишаються оманливими? І, додамо, не можуть бути іншими за такого стану справ.

Сподівання, за визначенням, начебто цілком безтілесна субстанція. Однак в українській політичній свідомості вони стають сублимацією всіх правдивих, природних політичних функцій та дій громадянина. Через це сподівання, примхливо поєднані з традиційним духом покірливості та слухняності мас, немов би загусають і стають щільними, твердими структурами свідомості у вигляді ірраціональної відданості та довіри тим чи тим персонажам політичного театру. Зі сподіваннями кореспондують вподобання. Уподобавши якогось політичного діяча чи політичну силу, український виборець (аж ніяк не громадянин — бо цей тип поведінки не відповідає габітусу громадянина) доблесно підтримує його, хоч би що той робив. Ця нерозсудлива і зрештою інфантильна вірність створює довгожителів української політики, які мають карт-бланш на будь-які дії від свого «ядерного» електорату.

Ця ірраціональна прихильність до цілком одіозних і неодноразово дискредитованих своїми діями політиків, свідчить, поряд з іншим, про вкрай незрозумілий стан публічної сфери в Україні. Політика і державне урядування, які за визначенням є публічною справою, український громадянин досі сприймає переважно в режимі приватності. Не випадково силу в політичному житті країни мають не політичні партії, а персони. Персоніфікація політичних дій, програм, очікувань відповідає цьому режимові приватності, в якому особа ставиться безпосередньо до особи, а не до ідеї, соціальної сили, інституту тощо. Український громадянин погано почувається в режимі публічності, він не звик до нього, не володіє його механізмами і часто елементарно не розуміє його логіки (принципово відмінної від сфери приватності).

Зворотним боком сподівань та вподобань, як основних механізмів політичної (громадської) свідомості є недовіра до влади та навіть повна зневіра в ній. Сподівання та зневіра — начебто протилежні стани свідомості, але вони присутньо єдині. Адже як той, так і той стан є пасивним, фактично це стани не-участі у реальній політичній діяльності. Сподіванням та вподобанням виборець себе передовіряє тому діячеві, на якого сподівається та якого уподобав. Він не сприймає того, як найнятого політика, котрий має служити його, громадянина, інтересам. І якщо робить це погано, має бути позбавлений «політичної платні» від громадян — їхньої довіри. Виборець не усвідомлює, що *це він створює можновладця*, що його довіра є реальним соціальним капіталом — якщо хоче, політичними грошима, — якими він фінансує політика і забезпечує його позиції у владі. Виборець жодним чином не усвідомлює себе *господарем* політика, його реальним роботодавцем. Натомість, він віддає йому свій політичний капітал, не розраховуючи нічого конкретного отримати від цього.

Ця ситуація нагадує сумну історію приватизаційних ваучерів, які просто віддавали у фейкові інвестиційні фонди (на кшталт легендарного МММ), і створюючи основи для великих капіталів доби пострадянського «первинного накопичення», вони нічогісінько не принесли своїм власникам. Подібна ситуація повторюється на кожних виборах, тільки-от роль шахрай-

ських фондів виконують солідні політичні персони. Виборці слухняно й цілком бездумно та безвідповідально наділяють їх неабияким політичним капіталом, який ті успішно використовують у власних корисливих цілях, повністю нехтуючи простаками-виборцями. Які покійно сприймають чергове знущання над ними та чергову оборудку з їхньою волею.

У частини виборців реакцією на цю систематичну оману стає недовіра до політикуму. Але, змінюючи знак з плюса (сподівання) на мінус (зневіра), виборець фатально не змінює свій стосунок до влади — не наважується на роль учасника політичної влади. Він залишається таким самим пасивним персонажем і просто ігнорує факт існування політичної системи та державного урядування. Він відмовляється від ролі того, хто своїм вибором легітимізує можновладця. Це начебто добре. Але своєю не-участю у владі, протестним відстороненням від неї, він фактично залишає *свою владу* в руках тих самих можновладців.

Прагнення загального блага

Виходячи зі сказаного, незалежність доречніше сприймати не як даність та здобуток, вартий святкування, а як історичний шанс, який дотепер залишається не використаним належним чином. Понад те: ця можливість виявилася цілком вправно використаною, але тією дуже нечисленною (проте активною і впливовою) соціальною силою, яка спромоглася здійснити узурпацію влади і власності в країні, фактично привласнити собі державу (скориставшись пасивністю, дезорганізованістю та низьким рівнем політичної культури пересічних громадян) і створити вкрай непродуктивний у сенсі соціальної динаміки та розвитку країни, але дуже вигідний і комфортний для себе режим цілковитого домінування утримувачів влади в усіх сферах та ситуаціях суспільного життя. Місце в структурі влади, можливості владарювання (контролю і розпорядження будь-якого гатунку), причетність до правлячої корпорації і залученість до прихованих керівних клік стали визначальними чинниками для соціального успіху, статків, здійснення будь-якої справи.

Ця патологічна, зрештою суто паразитарна і злоякісна соціальна система (головний регулятивний чинник якої ми позначили як принцип панування) не могла і закономірно не спромоглася забезпечити бодай якийсь поступ країни впродовж тривалого історичного періоду. Переконливих аргументів на користь цього твердження можна наводити чимало. Обмежимось одним узагальнювальним і вельми красномовним. ВВП України за паритетом купівельної спроможності порівняно з 1990 роком, коли він становив 300 млрд USD, зріс за 30 років до 368 млрд USD, тобто трохи більш як на 20% [Як змінювався ВВП, 2018]. Це означає, що в середньому щорічно за період незалежності він зростав менш ніж на 0,7%. За іншими методиками картина виглядає ще гірше — прогрес українського ВВП з 1990 по 2018 рік становить взагалі 11%! [Список стран, s.a.]. Це означає середньорічне зростання лише на 0,3%. Для порівняння: середньосвітовий показник зростання становив за

цей період понад 370% (проти українських у найкращому разі 20%) [Список стран, s.a.]. А на 2021 рік Світовий банк взагалі спрогнозував безпрецедентне зростання світового ВВП на 5,6% [Всемирный банк, 2021]. Чи можна сподіватися, що незалежна Україна у свій ювілейний рік досягне бодай середньо-світового показника? Судячи з усього, марно: Мінекономіки прогнозує на 2021 рік зростання на рівні не більш як 4,1% [Минэкономіки, 2021].

Аджемоглу і Робінсон вважають головною причиною економічних труднощів у розвитку країн монополізацію влади вузькою елітою і те, як вона цією владою розпоряджається [Аджемоглу, 2015: с. 6]. Але те, що «вузька верства еліти збагачується за рахунок всього іншого населення» становить лише частину соціального лиха. Ще деструктивніше те, що панівний клас своєю системою контролю і владним тиском унеможливує вільне підприємництво, природний розвиток як бізнесових, так і загалом інтелектуальних ініціатив, придушує всі нерегламентовані новації тощо. Фактично існування принципу панування як головного соціального регулятиву спричиняє стагнацію суспільства, по суті, зупиняючи розвиток у всіх головних сферах суспільної життєдіяльності.

Звісно, було б помилково вважати, що український народ є лише пасивним спостерігачем цієї руйнації його історичної долі. Останні сім років, від часів так званої Революції Гідності, маємо період постійної й досить затятої тяжби суспільства — власне, української громади — з корпорацією моно-владців та її свавіллям. Це строкатий різновимірний процес висунення та реалізації громадських ініціатив, через які здійснюється власне відновлення народу у своїх конституційних правах суверена влади. Водночас поволі відбувається деструкція принципу панування та формування інших регулятивних принципів, яким має підпорядковуватися суспільне життя: принцип права, принцип автономії розуму тощо. Сила громадських ініціатив та прямої демократії вже може зарахувати до свого активу деякі історичні здобутки: передусім, йдеться про волонтерський та добровольчий рух, який порятував країну в найнебезпечніший момент її незалежної історії. Взагалі важко знайти в історії приклад, коли держава зазнала такого фіаско в організації армії, як на це спромоглася українська держава на 2014-й рік, і натомість приклад того, як суспільство своїми силами — самодіяльно! — забезпечило армію та відновило її боєздатність. Мільйонний волонтерський рух перших років російсько-української війни назавжди залишиться безпрецедентним виявом народної ініціативи, жертвності та прямої демократії.

Однак навіть ці разючі приклади ще не призвели до істотних (а надто необоротних) змін панівної злорякисної системи. Вона все ще залишається дієвою і впливовою в головних сферах суспільного життя. Тому нинішній ювілей незалежності доречніше не святкувати, а сприймати як заклик до скасування домінуючої ролі принципу панування, емансипації української соціальності від його деструктивних регламентацій і зрештою перетворення всіх ділянок суспільної життєдіяльності на відкриті ситуації ши-

рокої громадянської участі, чільним регулятивом якої стане прагнення загального блага, а не корисливий інтерес утримувачів влади.

ДЖЕРЕЛА

- Аджемоглу, Д., Робинсон, Д. (2015). Почему одни страны богатые, а другие бедные: происхождение власти, процветания и нищеты. Москва: АСТ.
- Буракова, Л. (2012). *Чому Грузії вдалося*. Київ: Дух і літера.
- Бухарин, Н.И. (1990). Экономика переходного периода. В: Н.И. Бухарин, *Избранные произведения* (сс. 81–208). Москва: Экономика.
- Від «воєн пам'яті» до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні* (2020). Київ: LSE.
- Всемирный банк спрогнозировал рекордный за 80 лет рост мировой экономики* (2021). Получено с: <https://www.vedomosti.ru/economics/news/2021/06/08/>
- Железнодорожный транспорт в США (s.a.). Получено с: <https://ru.wikipedia.org>
- Ленин, В.И. (1970). *Полное собрание сочинений* (т. 45, сс. 378–382). Москва: Политиздат.
- Минэкономки ухудшило прогноз роста ВВП на 2021 и 2022 годы (2021). Получено с: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/05/21/674121/>
- Список стран по темпам роста ВВП (s.a.). Получено: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- Як змінювався ВВП за паритетом купівельної спроможності в постсоціалістичних країнах (2018). Одержано з: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/03/21/infografika/jekonomika/>

Одержано 28.07.2021

REFERENCES

- Acemoglu, D., Robinson, D. (2015). Why some countries are rich and others are poor: the origin of power, prosperity and poverty. [In Russian]. Moscow: AST. [=Acemoglu 2015]
- Bukharin, N.I. (1990). Economy in transition. [In Russian]. In: N.I. Bukharin, Selected Works (pp. 81–208). Moscow: Economics.[= Бухарин 1990]
- Burakova, L. (2012). *Why Georgia succeeded*. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Буракова 2012]
- From "wars of memory" to the common future: overcoming polarization in Ukraine* (2020). [In Ukrainian]. Kyiv: LSE. [Від «воєн пам'яті» 2020]
- How GDP has changed at purchasing power parity in post-socialist countries (2018). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/03/21/infografika/jekonomika/> [= Як змінювався ВВП 2018]
- Lenin, V.I. (1970). *Complete works* (vol. 45, pp. 378–382). [In Russian]. Moscow: Politizdat. [=Ленин 1970]
- List of countries by GDP growth rates (s.a.). [In Russian]. Retrieved: <https://ru.wikipedia.org/wiki> [= Список стран s.a.]
- Rail Transport in the United States (s.a.) Retrieved from: <https://ru.wikipedia.org> [=Железнодорожный транспорт s.a.]
- The Ministry of Economy has worsened the forecast for GDP growth for 2021 and 2022 (2021). [In Russian]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/05/21/674121/> [=Минэкономки 2021]
- The World Bank has predicted a record for 80 years of global economic growth (2021). [In Russian]. Retrieved from: <https://www.vedomosti.ru/economics/news/2021/06/08/> [=Всемирный банк 2021]

Received 28.07.2021

Sergii Proleiev, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01601
uffon@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1563-712X>

SOCIAL DRAMA OF INDEPENDENCE

The article analyzes the problem of Ukraine's development since independence. A comparison of the way of organizing social reality in modern Ukraine and in the Soviet period is carried out. The main regulatory factor in the life of Soviet society was the principle of domination. Ukraine has inherited the principle of domination and retains its leading role in the current social order. Its various manifestations that determine the structure of Ukrainian society, in particular the growth of the bureaucratic class and bureaucratic pressure on all spheres and sections of life, are analyzed. The dominance of bureaucracy contains latent violence, feeds corruption and minimizes social dynamics. It is also a phenomenon of power rent, which finds its expression in a kind of "privatization of the state." Another universal effect of the principle of domination is the doubling of social reality into apparent and hidden. The apparent reality becomes a space for the existence of ordinary citizens and the implementation of legal procedures, while the hidden one contains a system of real circulation of power, which is not regulated by any legal regulations, instead, controls all movements of the social body. The systemic role in the hidden society is played by cliques — informal groups of influential people who really control the course of events. The consequence of the principle of domination is the passivity and marginalization of the Ukrainian citizen, associated with the defect of political participation. Such non-participation in power is embodied in such forms of consciousness as hope, liking, and despair. Today, independence is not a given, but a chance that must be realized. The way to this is through the restoration of the role of the people as a sovereign power and the development of non-dominant regulatory factors of sociality.

Keywords: *independence, the principle of domination, power rent, doubling of sociality, political culture, citizen.*